

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР: МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У рамках тез проаналізовано правову природу та окремі аспекти шлюбного договору в Україні в контексті його застосування для регулювання майнових правовідносин між подружжям та наявні нормативні обмеження. Наголошується, що на відміну від європейського законодавства національні вимоги до змісту шлюбного договору є більш жорсткими, що певним чином обмежує можливості сторін щодо врегулювання сімейних відносин.

Окрема увага приділяється правовим умовам договору, які сторони можуть передбачити та прописати в договорі, в тому числі з метою захисту прав і інтересів економічно чи соціально слабшої сторони. Зокрема, аналізується гарантії мінімального утримання дитини та заборону на відчуження майна, що підлягає державній реєстрації, через шлюбний договір. Крім того, розглядаються правові обмеження, зокрема на визнання шлюбного договору недійсним через несправедливі умови, що ставлять одну зі сторін у невигідне матеріальне становище, заборону використання договору як інструменту відсудження майна. Також розглядаються судові практики, які підтверджують ці обмеження, а також наголошується на важливості збалансованого застосування принципу диспозитивності в контексті захисту прав осіб, що укладають шлюбний договір.

Ключові слова: шлюбний договір, майнові права подружжя, межі договірного регулювання, шлюб.

Шлюбний договір у системі сімейного права виступає правовим механізмом договірної врегулювання майнових правовідносин між особами, які подали заяву про державну реєстрацію шлюбу, або між особами, шлюб яких уже зареєстровано в установленому законом порядку. Відповідно до ч. 1. ст. 92 Сімейного кодексу України, шлюбний договір укладається в письмовій формі та підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню. В силу ч. 2. зазначеної статті, договір, укладений до моменту реєстрації шлюбу, набирає чинності з дня державної реєстрації шлюбу, а якщо ж договір укладено між особами, які вже перебувають у шлюбі, він набирає чинності з моменту його нотаріального посвідчення. Встановлення вимог щодо форми та порядку набрання чинності договором має на меті забезпечення юридичної визначеності правового статусу сторін, а також належного захисту їхніх майнових прав та інтересів.

Відповідно до ст. 93 Сімейного кодексу України, шлюбний договір регламентує виключно майнові права та обов'язки сторін. На відміну від правових систем низки іноземних держав (зокрема, Франція, Німеччина, Швейцарія), де допускається врегулювання особистих немайнових питань, хоча і з певними обмеженнями, українське законодавство чітко забороняє включення до договору умов, що стосуються особистих правовідносин подружжя або прав дітей. Предметом договору не можуть бути, зокрема, способи виховання дітей, визначення та розподіл побутових обов'язків, вирішення питання освіти, місця проживання дітей або порядку їхнього спілкування з батьками після розірвання шлюбу. Таким чином, зміст шлюбного договору обмежується виключно майновою сферою, що становить його ключову правову характеристику [1; 2].

Згідно зі ст. 97 Сімейного кодексу України [1], сторони шлюбного договору можуть встановити, зокрема, такі умови:

- подружжя має право змінити встановлений законом режим спільної сумісної власності і передбачити перехід до режиму спільної часткової власності або до режиму особистої приватної власності кожного з подружжя.

- умовами договору може бути врегульовано порядок користування як спільним, так і особистим майном кожного з подружжя, зокрема визначено перелік об'єктів, що передаються у спільне користування, або встановлено порядок проживання у житловому приміщенні (будинку, квартирі), що є особистою приватною власністю одного з подружжя.

- договір може містити положення щодо участі кожного з подружжя у формуванні та витрачанні спільного сімейного бюджету, а також умови щодо надання матеріальної допомоги одному з подружжя як у період перебування у шлюбі, так і після його припинення, включаючи аліментні зобов'язання.

- незважаючи на те, що питання виховання дітей не належать до предмета шлюбного договору, сторони мають право включити до нього умови, що регламентують порядок фінансового забезпечення неповнолітніх дітей. Зокрема, може бути передбачено визначення фіксованої грошової суми або частки доходу одного з батьків, а також витрати на додаткові потреби дитини (лікування тощо) чи відкриття банківського рахунку на ім'я дитини.

– шлюбний договір може містити інші положення майнового характеру, за умови їх відповідності нормам моралі та загальним засадам права. При цьому оціночна категорія «моральні засади суспільства» виконує функцію запобіжника, який унеможлиблює включення до договору положень, що є несправедливими, дискримінаційними або такими, що призводять до істотного порушення балансу прав та інтересів подружжя.

Незважаючи на дію загального принципу диспозитивності, закріпленого у ст. 6 Цивільного кодексу України [3], регулювання укладення шлюбного договору здійснюється в межах, визначених нормами чинного законодавства, що унеможлиблює його необмежену реалізацію сторонами. Зазначені межі зумовлені імперативними нормами, спрямованими на забезпечення захисту прав та інтересів економічно або соціально слабшої сторони, а також охорону публічного інтересу. До таких обмежень, зокрема, належать встановлені законодавством гарантії мінімального утримання дитини та заборона позбавлення одного з подружжя права користування житлом. У цьому полягає ключовий баланс між автономією волевиявлення та нормативними межами, встановленими з метою недопущення зловживань договірною свободою.

Попри загальну дію принципу свободи договору в цивільному праві, диспозитивність шлюбного договору в Україні підлягає низці чітко окреслених законодавчих і процесуальних обмежень, зумовлених специфікою його правової природи, а також необхідністю забезпечення балансу інтересів обох сторін та захисту соціально вразливих суб'єктів правовідносин. Частини 4,5 ст. 93 Сімейного кодексу України прямо фіксують істотні межі змісту цього договору [1].

По-перше, умови шлюбного договору не можуть ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище порівняно з його правовим статусом, гарантованим чинним законодавством. Це означає, що зміст договору не повинен призводити до суттєвого порушення базових майнових прав, зокрема права на утримання або частку в спільному майні. Застосування таких умов може бути визнано судом недійсним на підставі порушення принципів справедливості та рівності. Судова практика підтверджує необхідність оцінки потенційних наслідків договору для економічної спроможності сторін. Як відомо, Верховний Суд неодноразово наголошував на недопустимості договірних положень, які можуть призвести до фінансової незахищеності одного з подружжя [4, с. 144].

По-друге, шлюбний договір не може бути використаний як правовий інструмент безпосереднього відчуження майна, яке підлягає державній реєстрації (нерухомість, транспортні засоби тощо). Відповідно до чинного законодавства, перехід права власності на такі об'єкти потребує укладення окремого цивільно-правового договору (купівлі-продажу, дарування, поділу майна тощо) з наступною державною реєстрацією. Шлюбний договір може лише визначати майбутню долю зазначеного майна (наприклад, у разі розірвання шлюбу), однак не створює речово-правового ефекту у межах чинного шлюбу.

По-третє, шлюбний договір не може регулювати особисті немайнові відносини між подружжям або між подружжям і дітьми. Заборонено встановлювати в договорі умови щодо виконання особистих обов'язків (наприклад, збереження вірності, обмеження кола спілкування з родичами), режиму спілкування з дитиною чи питань виховання. Такі положення суперечать сутності майнового характеру шлюбного договору та не породжують юридичних наслідків (ч. 2 ст. 93 СК).

Процесуальні обмеження також є ключовими у сфері укладення шлюбного договору. Такий договір може бути укладений виключно за особистої участі обох сторін. Законодавством прямо встановлено заборону на посвідчення шлюбного договору через представника, оскільки він є особисто-договірним правочином, тісно пов'язаним із особою кожного з подружжя. Цю позицію підтвердив Верховний Суд [5], який визнав шлюбний договір таким, що має особистий характер, і тому не може бути укладений за довіреністю. Відтак участь адвоката або іншої уповноваженої особи як представника є процесуально неприпустимою.

Диспозитивність сторін обмежена не лише щодо змісту договору, а й у питаннях його зміни чи припинення. Відповідно до ст. 100 Сімейного кодексу України, зміна умов або розірвання договору допускаються лише за взаємною згодою подружжя з нотаріальним посвідченням або в судовому порядку – за наявності істотних обставин. Мова йде, зокрема, про випадки, коли продовження дії договору суперечить інтересам сторін або їхніх неповнолітніх/непрацездатних дітей. Прикладом може слугувати погіршення стану здоров'я одного з подружжя, що унеможлиблює виконання попередніх домовленостей щодо утримання.

Шлюбний договір може бути визнаний судом недійсним або частково у разі порушення прав одного з подружжя. Підстави для визнання договору недійсним охоплюють як загальні умови, визначені положеннями Цивільного кодексу України (зокрема, відсутність справжнього волевиявлення, введення в оману, помилка, недієздатність сторони), так і спеціальні підстави, що стосуються змісту шлюбного договору. До останніх, зокрема, належить включення положень, які очевидною ставлять одну зі сторін у несприятливе матеріальне становище, відповідно до ст. 103 Сімейного кодексу України. Практика судів також демонструє, що шлюбний договір може бути оскаржений третіми особами.

Таким чином, шлюбний договір є дієвим інструментом договірного врегулювання майнових правовідносин у шлюбі, але його диспозитивність істотно обмежена як матеріальними, так і процесуальними нормами, що забезпечують дотримання засад справедливості, рівності та добросовісності.

Варто зазначити, що інститут шлюбного договору в Україні перебуває на етапі поступового становлення та правової інституціоналізації. Його обмежене практичне застосування зумовлене, з одного боку,

недостатнім рівнем правової культури громадян, а з іншого – поширеним стереотипним уявленням про можливу загрозу порушення прав одного з подружжя у разі укладення такого договору. Водночас чинне законодавство України містить достатньо чітко визначені межі договірної свободи у сфері майнових відносин подружжя.

Принцип диспозитивності, що дозволяє сторонам шлюбного договору самостійно врегульовувати майнові аспекти спільного життя, співвідноситься з імперативними нормами, покликаними гарантувати базовий рівень правового захисту кожного з подружжя та дітей. Такий правовий баланс нормативно закріплений як на рівні норм Сімейного кодексу України, так і підтверджується відповідною судовою практикою, включаючи правові позиції Конституційного Суду України. Зокрема, питання про захист права на утримання, що належить до невід’ємних соціально-економічних гарантій особи, є предметом послідовної судової інтерпретації, яку доцільно розглянути в подальшому аналізі.

References

1. Family Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2947-III dated January 10, 2002. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (Accessed: May 10, 2025).
2. Kharitonova, Ye. O., Safonchuk, O. I. Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary. Kyiv: Norma Prava Publishing House, 2025. 432 p.
3. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV dated January 16, 2003. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed: May 10, 2025).
4. Diduk, A. H., Kushnir, Ya. R. The Prenuptial Agreement as a Regulator of Spousal Property Relations. Legal Bulletin. Civil and Labor Law. 2024. Issue 3 (72), pp. 140–145.
5. Decision of the Civil Cassation Court of the Supreme Court dated September 25, 2019 in case No. 757/10715/17-ts. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174248> (Accessed: May 11, 2025).

DOI 10.34132/mspc2025.01.11.19

Dmytro Sichko

MARRIAGE CONTRACT: LIMITS OF LEGAL REGULATION

The thesis analyzes the legal nature and specific aspects of the marriage contract in Ukraine in the context of its application to regulate property relations between spouses, as well as the existing legal limitations. It is emphasized that, unlike European legislation, national requirements for the content of a marriage contract in Ukraine are more stringent, which, to some extent, restricts the parties' ability to regulate family relations through such an instrument.

Particular attention is given to the legal provisions that the parties may include in the agreement, especially to protect the rights and interests of the economically or socially weaker party. The analysis highlights guarantee of minimum child support and the prohibition of property alienation subject to state registration through a marriage contract. Furthermore, the paper examines legal limitations on the validity of such agreements, including the inadmissibility of provisions that place one party in a significantly disadvantaged financial position or use the contract as a tool for property seizure. Judicial practice supporting these restrictions is also discussed, emphasizing the importance of a balanced application of the principle of contractual freedom in protecting the rights of parties entering into a marriage contract.

Keywords: marriage contract, spousal property rights, limits of contractual regulation, marriage.

Відомості про автора / Information about the Author

Дмитро Січко, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: ds.sichko@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9120>.

Dmytro Sichko, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Criminal Law and Procedure, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: ds.sichko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9120>.

© Д. Січко
22.05.2025.

Стаття отримана редакцією

